

Старогръцка литература

2020/2021 (НФ, 3-ти сем.)

Въведение в старогръцката литература

(допълнителна лекция, част I)

I. За литературата най-общо. Защо четем

1. Смисълът на заниманието с художествена литература

Изучаването (заниманието с) на какъвто и да е предмет би трябвало да започва с въпроса за смисъла на тази работа. Нека видим защо човек чете (слуша, произвежда) художествена литература.

Литература може да се чете

а) за развлечение (от интерес към “разказваното”). Също поради
б) специализиран (професионален, подчертан любителски) интерес – за да се види “как” нещо се разказва или показва с думи.¹ Също – как пише този автор, или как се пише по това време/на това място.

Може и по задължение, както е при учениците и студентите. Тогава изучаването на литературата е

б1) част от образователния план. В последния случай въпросът за смисъла ще се постави най-напред така – защо в рамките на “това образование” трябва да се изучава литература? С други думи, дали литературата е част от обсъжданото образование и каква част? Но и при това положение не може да се избегне въпросът за самите литературни произведения – да се каже “заради какво точно” ги четем. За да узнаем какво?²

В училището и в университета четенето най-често просто се изисква и човек се подчинява, както се подчинява на предписанието на лекаря.³ Но това предписание не е по принцип произволно и както някому хрумне. То също може да се разбира, както лекарят разбира защо предписва лечение с такива средства, а не с други.

Интересът към

а) “разказваното” е естествен. Повечето хора се увличат, когато им е предложена някаква история, защото биха желали да узнаят какво “накрая” ще се случи. Има

¹ Това не е за развлечение. Този интерес е „чист” – да се изучи самото това нещо, литературата.

² Трябва да се докаже, че четенето на литература е нужно. Защо за специалност, наречена „филология” се учи литература? Но и какво ще рече точно „филология” – какво включва това образование. За да се разбере какво трябва да включва трябва да се реши каква е целта му. Може би да се узнае нещо за някакъв свят – не непременно различен от „нашия” – защото освен чужди филологии има и българска – „наша”.

³ Това може да се обоснове така. Човек учи, за да се приобщи към някаква образователна традиция – четем Вазов (Омир) защото всички досега в тази или подобна на нея специалност са чели тези автори. Узнаваме неща, които те са узнали и споделяме общ читателски опит. Човек се образова, за да придобие знания (опит) които имат и други с цел да може да ги разбира (да общува с тях).

промяна в сравнение с началното положение, решаване на проблем, в който читателят може да се вживее, да го усети като свой. Това е четенето за развлечение (забава). Специализирано четене имаме,

б) когато човек иска не просто забава, а образование, и то не друго, а именно литературно. Тогава четем, за да сравним този жанр, автор или произведение с други, съобразно литературните им качества. Но може и да четем, за да научим нещо по-общо за този свят (култура). Щом е заради знание (на първо време без оглед на приложението, не с практическа цел), значи и това четене е заради образованието.

Но тук говорим за четене на художествена литература не като път към нещо друго, не за да разбере друго “чрез нея”, а заради самата нея.

2. Значения на думата. Защо литературните произведения се записват. Същност на художествената литература.

На български език думата “литература” има две основни значения. Първото е просто “художествена литература” (белетристика), а второто – всякакви записани текстове. Затова се говори за “научна”, “справочна”, “специализирана” литература.

Художествената литература, особено ако произведението е голямо, обикновено се записва. Главната причина за това е, че човешката памет не задържа твърде дълги текстове.⁴ Колкото по-дълъг е съставеният текст, толкова по-трудно е той да бъде обработен и запомнен. Освен това е трудно да бъде предаден. Трябва да се избегне забравянето, както и промяната поради забравяне или произволът на предаващия. Освен това текстът не може да се изслуша наведнъж, значи ще е нужно да се организира изслушване на части. Но и да се изслуша, как после ще бъде предаван на разстояние и през времето, след като малцина могат да го запомнят? А кой ще го запомни с точност до дума? Дори и самият автор не би могъл.

Така че дългите произведения, особено ако са прозаични, не само не могат да оцелеят без запис, но не могат дори да се появят. Защото ако все пак някой би могъл да научи наизуст “Илиада” или дори целия Омир, как да се научат наизуст “Дон Кихот”, “Братя Карамазови” или целият Толстой?

Но коя е причината изобщо да решим да записваме текст? Най-напред, ако се нуждаем от него за справка, с практическа цел.⁵ Също – ако трябва да предадем съобщение на разстояние (писмо), да съобщим нещо на мнозина едновременно, които по някаква причина не могат да се съберат на едно място в едно време, за да го чуят (някакви разпоредби).

Но художественият текст няма практическа цел. Ако да се заемем да го записваме, значи гледаме на него като на продукт (произведение), който трябва да се запази в определена форма. Това не се отнася за обичайната жива реч – ние не гледаме на нея като на продукт, тя е за практическа употреба (осведомяване, споделяне, развлечение).

⁴ Особено ако не са свързани с музика, ритъм или рима, които облекчават помненето.

⁵ Така записваме нещо, за да го ползваме после (програма за задълженията ни през седмицата). Но също и договори, за да удостоверим какво сме се споразумели с някого. Също отчети как сме изпълнили договор, опис на имуществото ни, ако трябва да определим наследство или да платим данък. Държавната администрация записва такива неща.

Художествената литература е изобразяване на неща чрез думи. Целта е “да се покаже” как изглежда нещо. Чрез думи авторът помага да си представим неща – и не само такива, които се възприемат със сетива, но и всичко, което може да се схване от съзнанието. С думи се изработват образи – било на човешки действия и характери (както се казва в “Поетиката”), било на мисли, или на сетивни предмети (така, както някой би могъл да ги възприеме). С думи се създава усещане за неща – осезаеми или мислими.

Имитирането на езиковия израз (разни начини да се говори) също е художествена литература. И може би източникът на литературния текст е точно това – имитацията на нечия реч. Говоря „като” някого. Когато имитирам нечия реч, аз нищо не твърдя, просто представям думите му чрез думи – най-естественият начин да ги имитирам. Но чрез думите се проявява характер, значи имитирам и характера му, сиреч – самия човек. Има интонация и мимика, но те изчезват, само думите могат да се запишат.

Така че изворът на литературата е може би едновременно лирически (говоря като някого със съответна интонация, монолог) и драматически (говоря като тези двамата – ту като единия, ту като другия). Възможно е да се имитира и самият разказвач – „предавам съобщения за станалото както” някой би ги предал. Така че авторът не е точно разказвач, той е по-скоро имитатор на разказвача.

Нехудожествената литература може да използва понякога художествени средства, но тя не се стреми да имитира. Целта ѝ е друга – говорещият твърди нещо и го твърди от себе си, и очаква да му вярват. Художественият текст няма за главна цел да му се вярва буквално, и затова няма нужда от външно доказателство – „откъде знаем” че нещо е така. Ако имитацията се оцени като успешна, това е доказателството, че знаем за какво говорим.

II. Как старогръцката литература е станала класическа

1. Оригинална и преводна литература

Съществуващите записани литературни произведения образуват общото литературно наследство. Това наследство естествено се дели според езици, а исторически – според народи и епохи.

Наред с това някои произведения биват избирани и предлагани за “образование”. Става дума за запознаване с произведения, които вече са влиятелни или трябва да станат влиятелни на това място. Един от видовете образование е усъвършенстването на езика, с който си служим, и много често това е официалният език на държавата.

Произведенията, предлагани за литературно образование, могат да бъдат оригинални (първоначално написани на този език) или преводни. Но е за предпочитане да бъдат оригинални. Защото авторът, пишещ на родния си език, е свободен в употребата му (може да избира не само „какво” да каже, но и „как”), а преводачът е зависим и в двете, но най-напред в това, да предаде буквално смисъла на казаното. Затова езикът на превода почти винаги е грубоват (заради нуждата да се предаде преди всичко смисълът на казаното) и скован в сравнение с оригинала - защото не е възможно да се предаде смисълът, идващ от усещането за някои думи. Преводачът се стреми “да осведоми” читателя “какво е казано”, но не би могъл наред с това да покаже и „как“ е казано, тъй като не е възможно да се постигне едновременно и смислово (на

ниво фраза, твърдение), и стилово (дума, фразеологизъм) съответствие. Затова се казва: “ако преводът е хубав, значи не е верен; ако пък е верен, няма да е хубав”.

Тъй като повечето общества не са изолирани, а контактуват с други, които също разполагат с някаква литература, то в литературното образование влизат и произведения, които са били написани на друг език. Те се превеждат и така стават част от литературното наследство не на едно, а на няколко общества, служещи си с различни езици и обединени (по-силно или по-слабо) чрез държава, политически и икономически връзки или религия. Така и старогръцката литература е била възприета и превеждана – и най-напред от латиноезичните европейци.

2. Възприемане на литературата в гръцката древност

Най-късно от VI в. пр. Хр. в Атина и други градове Омир вече се оценява най-високо сред поетите и неговите произведения се събират и съхраняват. Есхил нарича трагедиите си “трохи от Омир”.⁶ Традицията за изпълнение на Омир на Панатенеите е била установена от Пизистрат, макар може би още Солон да е мислел за записването на текста.⁷ За Пизистрат споменава Цицерон.⁸ По това време Ономакрит събирал литературни произведения.⁹ Теаген от Регион, от края на VI в. “бил първият, който писал за Омир”.¹⁰

Пишешите през V в. за Омир Аристотел нарича “древни омиристи”.¹¹ Още преди Пелопонеската война започва да се развива търговията с книги.¹² Говори се за библиофили.¹³ Интересът към словесността е явен в Аристофановите “Жаби”. Софистите (като Протагор) се занимават с граматика и реторика. Също и Хипий, както твърдят Платон и Цицерон.¹⁴ По-познат е Стезимброт от Тасос, съвременник на Перикъл, учител на Антимах от Колофон. Някои започват да съставят хронологическо изложение на известното за поетите и словесността – Главк, Дамаст.

През IV в. се усилва интересът към „тримата трагичи“. Ликург въвежда постановление за “държавен екземпляр” на произведенията им през 368 г.¹⁵

3. Възприемането на старогръцката литература от другоезичните народи

От гледна точка на римляните гръкоезичната литература не е била само тази, произведена от полисите в континентална Гърция, Италия и Сицилия; за тях това е била изобщо “източна”, но не “варварска” литература. Освен това по време на римското завоевание гръцкият език е бил възприет в целия Изток, както и литературата (словесността). При това римляните възприемат художествената литература не като нещо отделно, а заедно с останалите словесни видове – историография, философия, наука. Изобщо за римляните гръцкият език е средство да се контактува с Изтока, с източните (варварски или не) цивилизации.

Самата гръцка литература от гледна точка на римляните е древна, тъй като тя започва през VIII в. пр. Хр. По това време, според традицията, Рим вече е бил основан (750 г.), но литература на латински се появява много по-късно.

⁶ Атений, VII, 39.

⁷ Диоген Лаерций, I, 2, 9

⁸ De oratore III, 137.

⁹ Херодот, VIII, 6

¹⁰ схолии, вж. ИГрЛ, с. 44.

¹¹ Метафизика, XII (?)

¹² Полукс, IX, 47.

¹³ Ксенофонт, Спомени, IV, 2, 1

¹⁴ вж. ИГрЛ, с. 45

¹⁵ според Пс.-Плутарх.

Преди VIII в. се развива епосът, отразяващ събития от времето на микенския свят (XIV-XI в. пр. Хр.); също и диалектите. Дълго време се е смятало, че след XII в. от север за пръв път е дошъл индоевропейски народ, смесил се или изтласкал местното население (пеласгите, за които често се споменава у Херодот и понякога от Тукидид). Но е съмнително, че периодът преди XII в. трябва да се смята за “предгръцки”.¹⁶

Чрез латиноезичното образование старогръцката литература е станала известна и влиятелна, и е била препоръчана за образцова (класическа) и на онези западни европейски народи, които са развили писмените си езици по-късно от латинския и в повечето случаи под негово влияние. През първите векове на западното средновековие (след разрушението на Западната империя през V в.) образованието е било латиноезично. Образователният живот почти напълно е съвпадал с църковния. Слушали са се богослужбни текстове, проповеди, жития. Можело е да се четат произведения на църковни писатели (Августин), може би хроники. По времето на първите университети (от началото на XII в.) хуманитаристиката е била свързана главно с богословието.

През XIV в. и особено в Италия се е увеличил интереса към древната история, философия и реторика, и са се появили първите учители по гръцки. През XV в. вече е имало преводи от гръцки на латински (Фичино превежда Платон). Покрай упадъка на Византия мнозина образовани византийци са потърсили убежище на Запад (главно в Италия) и са били пренесени много кодекси с произведения на антични гръцки автори. Сред първите печатни книги през втората половина на XV в. е имало немалко гръкоезични – и много от тях са били на класически автори.

От началото на XVI в. нататък (несъмнено във връзка с Реформацията и отдръпването на новите църкви от латиноезичния Римски католицизъм) гръцките автори са били превеждани вече не на латински, а на италиански, френски, немски, английски и останалите западни езици. Това се прави, за да се разбере по-добре самото латиноезично наследство; също от богословски и църковни съображения – за да се добие непосредствен контакт с източните християнски писатели; също – за да се оформи независима култура чрез създаване на собствена (на местен език) връзка с цялата западна традиция. Всички тези насоки на действие са част от стратегията на протестантските църкви и държави за преодоляване привилегироваността на католическото образование.

На Изток пък античните са били познати чрез националните езици (арменски, грузински, български и други) много по-рано, но по-често чрез цитати и преразкази, отколкото чрез цели произведения. В българските преводни и оригинални книги през X в. вече са се цитирали антични автори (Аристотел). Събитията около Троянската война, а и съобщения за много исторически събития от древността са могли да се прочетат накратко на български в преводи на някои хроники (Манасиевата, XIII в.).

Пълните преводи стават по-чести от началото на XIX в. нататък. Най-напред и в най-голямо количество те се правят в Русия, а след образуването на национални държави на Балканския полуостров – и на останалите езици на източните православни народи (за гръкоезичните православни ще кажем нататък). От друга страна, след разселването на европейците по други континенти (Северна Америка) и колонизирането на неевропейски територии в Южна Америка, Африка и Азия, европейското образование се препоръчва (въвежда) и далеч извън Европа; а заедно с него и старата гръцка литература.

¹⁶ ИГрЛ, с. 18-19.

III. Гръцката традиция

1. Кой са древните гърци

Древните гърци били народ, който се е отличавал сред останалите най-напред с езика си, а после и с общите си обичаи, които се поддържали чрез отделни (местни) и общи (общогръцки) празници. В класическата древност, за която говорим, и през която се е развила литературата им, те не са били обединени в една държава. От края на IV в. пр. Хр. нататък полисите са били зависими в различна степен от македонското царство, а от II в. пр. Хр. – от римската държава. Изразът „древни гърци” предполага, че става дума за езичници (нехристияни), живели преди появата на християнската Църква.

(следва)